

Ogledi o ratovima devedesetih

Zbornik radova
mladih istraživača

Urednici

Marijana Toma

Ivan Jovanović

Vukašin Zorić

student doktorskih studija

Univerzitet u Beogradu

Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju

vukasinvzoric@gmail.com

Savremena, isuviše savremena prošlost: Olivera Milosavljević, devedesete i tumačenje jugoslovenske istorije

Apstrakt

Olivera Milosavljević (1951–2015), istoričarka i profesorka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, istakla se naučno se baveći pitanjem raspada Jugoslavije još u vreme ratnih dejstava. Pitanje nacionalizma, i njegove iteracije devedesetih godina, do kraja njenog života ostalo joj je primarna tema. Zbog toga, cilj ovog rada je da prikaže (1) kako se Olivera Milosavljević u svojim delima odnosila prema nacionalističkim nastupima svojih savremenika i (2) na koji je način uklapala devedesete u svoja razmatranja srpskog nacionalizma u XX veku.

Ključne reči: Olivera Milosavljević, nacionalizam, historiografija, SANU, devedesete, raspad Jugoslavije.

Istoričari i istoričarke određeni su društvenim kontekstom svog vremena. Zbog prirode svoga posla, oni su prinuđeni da sa sopstvenim vremenom komuniciraju, da prema njemu izgrade stav, da izazove sopstvene savremenosti utkaju u svoj pogled unazad. Svest o uticaju savremenosti na historiografiju nije nova. Veliki umovi raznih historiografskih i filozofskih tradicija dijagnostifikovali su ovo stanje i na njega ukazivali još od vremena kada se istorija ustanovljavala kao akademska disciplina. Pionir po mnogo čemu, švajcarski istoričar Jakob Burckhardt (*Jacob Burckhardt*), još je 1869. godine napomenuo da je istorija zapis o onome što jedno doba smatra da je u onom prošlom vredno.¹ Sedam decenija kasnije, italijanski filozof Benedetto Croce (*Benedetto Croce*) produbio je Švajcarčev uvid rekavši da je svaka istorija savremena istorija, i kako se sva istorija

¹ Burckhardt, Jacob, "Introduction to the Histories of the Seventeenth and Eighteenth Centuries (1598–1763)", *Judgement on History and Historians*, London, New York, 2007. „It is on every occasion the record of what one age finds worthy of note in another. Every historian will have a special selection, a different criterion for what is worth communicating, according to his nationality, subjectivity, training, and period.“

piše u odnosu na sadašnju situaciju i za savremene potrebe.² Kročev savremenik, francuski istoričar Lisjen Fevr (*Lucien Febvre*), govoreći o svom časopisu *Anali* izjavio je da se on „menja[ju] zato što se sve oko njega [njih] menja: ljudi, stvari; rečju, svet“.³ Naposljetku, vredi pomenuti i delo Edvarda Halleta Kara (*Edward Hallet Carr*) *Šta je istorija* (1961), čiji uticaj nije bio ograničen samo na anglofonu historiografiju. Naime, Karov prvi odgovor na pitanje koje je postavio u naslovu jeste da je istorija neprestani dijalog sadašnjosti i prošlosti.⁴ Ovaj dijalog nije ograničen na istoričara kao individuu i predmet njegovog interesovanja, nego je on na nivou rasprave između sadašnjeg i prošlog društva.⁵

Cilj ovog rada je da predstavi i analizira dva aspekta dela jugoslovenske i srpske istoričarke Olivera Milosavljević (1951–2015). Prvi aspekt dela Olivera Milosavljević koji će biti predmet analize su njeni osvrti na intelektualnu produkciju savremenika, od 1986. pa nadalje, koji su sa njene strane ocenjeni kao ideolozi nacionalizma. Potom, predmet analize postaće tumačenje jugoslovenske dvadesetovekovne istorije koje Milosavljević nudi, i njeno viđenje kontinuiteta i diskontinuiteta u razvoju nacionalističkih ideologija od prvih do poslednjih decenija HH veka na jugoslovenskom prostoru.

Olivera Milosavljević bila je redovna profesorka na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U ranoj karijeri bavila se istorijom radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. Milosavljević je 1979. godine odbranila magistarski rad na temu *Radnički saveti u Beogradu: 1949–1953*. Doktorska disertacija, odbranjena 1987. godine, tematski se nadovezala: *Država i samoupravljanje: 1949–1956*. Evidentno je da se Milosavljević usmerila na izučavanje jugoslovenskog socijalističkog eksperimenta, u teoriji i u praksi. Budući da nam je poznato da je nakon propasti zajedničke jugoslovenske države gotovo čitav opus Milosavljević posvetila pitanju nacionalizma i fašizma u srpskoj intelektualnoj tradiciji, kao i pitanju kolaboracionizma, koji je sa ovim ideologijama išao pod ruku tokom Drugog svetskog rata, neizbežno je da se zapitamo nad ovako oštrim pomeranjem fokusa istoričarke. Milosavljević je njega bila svesna:

„Okolnosti u kojima živimo poslednjih dvadeset godina odredile su promenu mog interesovanja u istraživanju prošlosti. Dijametralno različit odnos koji mi kao savremenici imamo prema svom vremenu i posebno, dijametralno različit odnos koji smo imali prema nacionalnoj homogenizaciji i Miloševiću osamdesetih, kao i prema ratu i zločinima devedesetih godina, opredelio me je da se zainteresujem za temu oblikovanja javnog mnjenja i javnog govora, jer samo ono što je javno prisutno može da objasni kolike su mogućnosti saznanja savremenika.“⁶

Dakle, u obraćanju iz 2012. Milosavljević eksplicira uticaj koji je na nju ostavio period koji je otpočeo sa usponom Slobodana Miloševića osamdesetih godina, i koji se, po njoj, nije ni završio. Koje su, po Milosavljević, karakteristike tog perioda? Koji su bili metodi nacionalne homogenizacije, i koja je uloga intelektualaca u njoj? Pre nego što izložimo viđenje Olivera Milosavljević, zaustavimo se na nekim teorijskim napomenama.

² Croce, Benedetto, *La storia come pensiero e come azione*, Bari, 1966, p. 11. “Il bisogno pratico, che è nel fondo di ogni giudizio storico, conferisce a ogni storia il carattere di ‘storia contemporanea’, perché, per remoti e remotissimi che sembrino cronologicamente i fatti die vi entrano, essa è, in realtà, storia sempre riferita al bisogno e alla situazione presente, nella quale quei fatti propagano le loro vibrazioni.”

³ Fevr, Лисјен, „У сусрет надолазећем. Манифест нових Анала“, *Борба за историју*, Београд, 2004, стр. 57.

⁴ Carr, E. H., *What is History?*, London, 1990, str. 30.

⁵ *Ibid.*, str. 55.

⁶ Milosavljević, Olivera, „Ko će se suprotstaviti novom fašizmu?“, *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, Bešlin, Milivoj, Atanacković, Petar (prir.), Novi Sad, 2012, str. 33.

Intelektualci – sveštenstvo nacije?

Naime, čini se da je analiza tumačenja Olivere Milosavljević o nacionalnoj homogenizaciji neodvojiva od (zlo)upotrebe pamćenja u političkoj praksi. Ovo poglavlje predstavljaće analizu kritike koju je Olivera Milosavljević uputila srpskim intelektualcima koji su radili na preoblikovanju kolektivnog pamćenja u Srbiji, od objavljivanja Memoranduma SANU do trenutka smrti istoričarke.

U argumentaciju se može poći zazivanjem Marksove (*Karl Marx*) i Engelsove (*Friedrich Engels*) teze da su misli vladajuće klase u nekoj epohi ujedno i vladajuće misli epohe.⁷ Francuski sociolog Moris Albvaks (*Maurice Halbwachs*), za kog se ne može reći da je iz marksističkog ugla sagledavao problem kolektivnog pamćenja, ipak se može nadovezati na navedenu Marksovu misao svojom tezom da je kolektivno pamćenje u svakom razdoblju u skladu sa preovlađujućim mišljenjem društva.⁸ Ukoliko prihvatimo da su misli vladajuće klase vladajuće misli, a da vladajuće misli usmeravaju kolektivno pamćenje, navedeni smo na pitanje da li je historiografija od ovih misli imuna i nezavisna?

U beskrajnom moru podataka i činjenica (*memorabilia*) o kojima svedoče istorijski izvori odgovornost istoričara/ke je da odluči šta bi trebalo da bude spomenuto i zapamćeno (*memoranda*), u historiografskom narativu.⁹ Izbor šta je *memoranda* i izbor načina pripovedanja o zapamćenom, to jest historiografski narativ, za rusko-američkog filozofa Dmitrija Nikulina (*Dmitri Nikulin*) isto je što i sećanje (*recollection*, aktivno pamćenje).¹⁰ Nikulin dodaje: “Yet *what we remember depends on how we remember*.”¹¹ Uočiti predmet pamćenja nije dovoljno, neophodno je analizirati i metode pamćenja.

Da bi se konačno došlo do teorijskog polazišta ovog rada neophodno je još ukazati na autore koji su eksplicitno povlačili znak jednakosti između pamćenja i historiografije. Francuski istoričar Pjer Nora (*Pierre Nora*) kaže da uprkos tome što je trebalo da bude kritička, istorija je zapravo bila produbljivanje tradicije. Ona je postala verifikovano pamćenje, kojoj osnovni cilj nije saznanje nego kreiranje okvira identifikacije.¹² Neraskidivu vezu historiografije i pamćenja potvrđuje stav portugalskog filozofa Fernanda Katroge (*Fernando Catroga*), da „istoriografija takođe funkcioniše kao izvor stvaranja (i overe) pamćenja i tradicija, uspevajući da obezbedi naučnu verodostojnost novim mitovima (ponovnog) osnivanja grupa i same nacije“.¹³ Ovaj rad neće se ograničiti na kritiku srpske nacionalističke historiografije, nego će obuhvatiti i kritiku koju Milosavljević upućuje drugim intelektualcima kojima je istorija predmet – piscima, filozofima, političarima. Ipak, ono rečeno o odnosu historiografije i pamćenja, može biti preneto i na odnos istorije i pamćenja. A istorijom su se bavili svi koje je Milosavljević stavila pod lupu.

„Za ostvarenje svesrpske države nužno je bilo ubrzanje procesa homogenizacije, i to pre svega raspirivanjem straha od zajedničkog života sa drugima – argumentacijom iz prošlosti, prepoznavanom u sadašnjosti i predviđanom u budućnosti.“¹⁴

⁷ „Misli vladajuće klase su u svakoj epohi vladajuće misli, tj. klasa koja je *materijalna* sila društva u isti mah je i vladajuća *duhovna* sila“, u: Marks, Engels, *Nemačka ideologija*, Beograd, 1956.

⁸ Albvaks, Moris, *Društveni okviri pamćenja*, Novi Sad, 2013, str. 12.

⁹ Dmitri Nikulin, “Introduction”, *Memory. A History*, ed. Dmitri Nikulin, Oxford, 2015, p. 17.

¹⁰ *Ibid.*, str. 19.

¹¹ *Ibid.*, str. 27.

¹² Nora, Pierre, *Les Lieux de mémoire*, vol. 3, Paris, 1992, p. 626, citirano prema: Ricoeur, Paul, *Memory, History, Forgetting*, Chicago, London, 2004. p. 91.

¹³ Katroga, Fernando, *Istorija, vreme, pamćenje*, Beograd, 2011, str. 59.

¹⁴ Milosavljević, Olivera, *Upotreba autoriteta nauke. Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti (1986–1992)*, str. 1. Dostupno na: Upotreba_autoriteta_nauke (pescanik.net) (29. novembar 2021).

Kako je poznato da nacionalistička definicija sadašnjosti vapi za opravdanjima zasnovanim na odabranim, naglašenim epizodama prošlosti, simptomatično je što Milosavljević prepoznaje ponašanje srpske nacionalističke intelektualne elite koja se uklapa u navedene modele.¹⁵ Sadašnjost i budućnost nisu od prošlosti nezavisne, niti su nastavak njenog razvoja, nego su pozornice za ponovno odigravanje te iste prošlosti. Pojave u delu srpske intelektualne elite, na koje Milosavljević ukazuje, mogu biti opisane i rečima britanskog filologa Serija Kroslija (*Ceri Crossley*): „Istorija se prizivala da ispuni integrativnu funkciju, ne bi li pokazala pojedincima da pripadaju zajednici koja je nekako ostala nepromenjena uprkos upetljanosti u dinamične, viševjekovne procese istorijskih promena.“¹⁶ Razlika je što Krosli opisuje Francusku iz vremena Burbonske restauracije i Julske monarhije, a Milosavljević Srbiju vek i po kasnije.

Olivera Milosavljević o upotrebi nauke u svrhu promovisanja ratnih ciljeva nije pisala sa velike istorijske distance, naprotiv. Njeni tekstovi su nastali jula 1995. godine, dok su ratovi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini još bili u toku.¹⁷ Ipak, njen metod ne odstupa od postulata istorijske nauke i zasnovan je na kritičkom čitanju pisanih istorijskih izvora. Glavni izvor koji je koristila bila je štampa. Milosavljević je ocenila da novine „nisu dobar izvor objektivnih informacija o političkim zbivanjima, ali su izvanredan izvor za analizu metoda oblikovanja javnog mnjenja i sredstava za njegovu manipulaciju i instrumentalizaciju“.¹⁸ Dakle, novine istoričarka ne tretira kao izvor informacija, nego kao medij na osnovu kojeg se mogu izučavati metodi državne propagande. Od toga šta je rečeno, bitnije je kako je rečeno, i šta je politički cilj ili željena posledica rečenog.

Hronološki međaši serije tekstova *Upotreba autoriteta nauke* su trenutak objavljivanja Memoranduma 1986. godine i april 1992. kada je početak rata u Bosni označio potpunu propast jugoslovenske federacije. U njoj je Milosavljević analizirala političku, plaštom nauke zaodenu aktivnost srpskih intelektualaca okupljenih u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU). Ona se nije upustila u prepričavanje sadržaja Memoranduma, nego ga je pažljivo tretirala. Raščlanila ga je, grupisala zahteve (eksplicitne i implicitne), uočila kontradikcije i propratila reakciju javnosti i same Akademije na njegovo objavljivanje. Po njoj, Memorandum je „nosio hibridna obeležja“, to jest spajao je elemente komunizma (plansku privredu, samoupravljanje, veća proizvođača) sa elementima demokratske tradicije (ljudska prava) i „nacionalno-romantičarske“ ideologije.¹⁹ Za razliku od Memoranduma, dometi obnarodovanih političkih saopštenja akademika od 1988. do 1991. godine bili su svedeniji, i u potpunom saglasju sa politikom srbijanskih republičkih vlasti.²⁰

Milosavljević se nije zadržala samo na javnim istupima Akademije kao institucije ili grupa akademika, nego je predmet njene analize bilo i delovanje pojedinih akademika koji su crpivši autoritet iz sopstvene titule oblikovali javno mnjenje u smeru nacionalne homogenizacije. Ona analizira javne nastupe, između ostalih, Dobrice Ćosića, Antonija Isakovića, Radovana Samardžića, Vasilija Krestića, Matije Bečkovića i drugih. Glavna zamerka koju je Milosavljević uputila intelektualcima bila je na račun njihove jednostranosti (akcenat isključivo na srpskom pitanju u Jugoslaviji) i njihovog pojednostavljanja problema (svođenjem rešenja jugoslovenske krize na rešenje tzv. srpskog

¹⁵ Nora, Pierre, „General Introduction: Between Memory and History“, *The Realms of Memory*, vol. 1, New York, 1996, p. 5.

¹⁶ „History was called upon to fulfil an integrative function, demonstrating to individuals that they belonged to a community which somehow remained the same despite being embroiled within the dynamic processes of historical change over the centuries.“ Crossley, Ceri, „History as a principle of legitimation in France (1820–48)“, *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, Berger, Stefan, Donovan, Mark, Passmore, Kevin (eds.), London, New York, 2002, p. 53.

¹⁷ Milosavljević, Olivera, *Upotreba autoriteta nauke. Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti (1986–1992)*, op. cit., str. 54.

¹⁸ *Ibid.*, str. 1–2.

¹⁹ *Ibid.*, str. 20.

²⁰ *Ibid.*, str. 20–21.

pitanja). Da li su javno iznesene neistine i poluistine, ideološke konstrukcije i manipulativne izjave nešto za šta se može odgovarati? Milosavljević odgovara negativno:

„Stvorivši svoje „aksiome“ kojih su se zatim držali kao da su stvarni, njeni pripadnici (akademske elite, V. Z.) su autoritativno davali predloge, nudili rešenja, definisali ciljeve. Za njihovo eventualno „pogrešno“ čitanje i sprovođenje nisu se, niti se smatraju odgovornima.“²¹

Ako je na stranicama *Republike* 1995. godine bilo prerano tražiti odgovornost, kakvo je stanje usledilo nakon tzv. petooktobarskih promena? Odgovarao nije niko, a Milosavljević je rezignirano pisala da „[s]ve tragične posledice ratova za teritorije na kojima će se stvoriti etnička država (što su inkompatibilni zahtevi) nisu mnogo uticale na ovu grupu akademika da postave sebi pitanje njihove opravdanosti i svrsishodnosti. Ako je do otpočinjanja ratova moglo i izgledati da su im ova dva zahteva (teritorije i jedinstvena nacija) bila podjednako važna, posle poraza i tragedije stotina hiljada pripadnika etnosa, pokazalo se da je većini navedenih primarni zahtev ipak bio teritorijalni.“²²

Poglavlje posvećeno istoričarima kao nosiocima i kreatorima nacionalnog pamćenja valja zaključiti analizom ostavštine Olivere Milosavljević kao istoričarke koja se zalagala za stvaranje pamćenja koje bi bilo alternativa onom nacionalističkom. Čitajući njene tekstove iz devedesetih godina, postaje jasna njena poruka da su Jugoslaviju razbile (izraz koji dosledno koristi i u drugim tekstovima)²³ partikularno-nacionalističke elite.²⁴ Uzroci raspada, navodi ona, nisu u 1991. godini niti u nekakvoj stranoj sili, poput SAD. Dugotrajan proces razbijanja Jugoslavije je po Milosavljević intenziviran u periodu 1986–1990. sa četiri okosnice – 1) Memorandumom SANU i Prilogom za slovenački nacionalni program; 2) „događanjem naroda“ u Srbiji, što bi bio eufemizam za proces nacionalne homogenizacije u toj republici; 3) relativizacijom pojma „Jugoslavija“; i 4) referendumskim izjašnjavanjem naroda za ratnu opciju na višepartijskim izborima 1990–1992. godine.²⁵ Nacionalistički politički ciljevi republičkih rukovodstava nakon izbora na republičkom nivou bili su dominantni, bez obzira na to da li su bili izneseni eksplicitno (primer Hrvatske demokratske zajednice) ili implicitno (primer Socijalističke partije Srbije).²⁶

Žaljenje zbog razbijanja Jugoslavije kod Milosavljević je nedvosmisleno. Pored toga, razbijanje Jugoslavije je, smatra Milosavljević, bilo na štetu njenih naroda.

„Raspadom Jugoslavije nestala je druga Jugoslavija, ali i mnogo više od nje. Ubijena je ideja Jugoslavije kao državne zajednice južnoslovenskih naroda i raspršeno uverenje da svaki od njih pojedinačno može da trpi u svojoj blizini ma koga ko mu nije apsolutno istovetan... Na ruševinama Jugoslavije stvorene su, kao nikada u prošlosti prisutne, etnički čiste države... Nikada u svojoj istoriji ona nije bila u toj meri vitalno zavisna od spoljnog okruženja, niti toliko nesamostalna kao što su to danas države stvorene na njenim ruševinama – bez nade da se to stanje u skoroj budućnosti promeni.“²⁷

²¹ *Ibid.*, str. 54.

²² Milosavljević, Olivera, Radić, Radmila, Savić, Obrad, *Srpska elita*, Beograd, 2001, str. 16.

²³ *Ibid.*, str. 12.

²⁴ Milosavljević, Olivera, „Jugoslavija kao zabluda“, *Srpska strana rata*, Popov, Nebojša (ur.), Beograd, 2002, str. 87.

²⁵ *Ibid.*, str. 89. Ovome vredi pridodati komentar Olivere Milosavljević: „Narod se na referendumima izjasnio za rat, verujući svuda da daje svoj glas za mir i sigurnost.“, *ibid.*, str. 112.

²⁶ *Ibid.*, str. 102–103.

²⁷ *Ibid.*, str. 114.

Čitajući ovaj tekst sa distance veće od četvrt veka, prognoze o nesamostalnosti i zavisnosti novostvorenih država izgledaju ispunjeno. Zahtev za stvaranje etnički čiste, teritorijalno proširene nacionalne države Milosavljević je okarakterisala kao „civilizacijski regresivan“,²⁸ a kreatora tog zahteva, pomenute intelektualce i političke elite, kao „za civilizacijska pitanja višestruko nesposobne“.²⁹ No, čini se da su intelektualci, sebe doživjevši čuvarima nacionalnog pamćenja i kormilarima nacije, na razvoj civilizacije zaboravili, svesno oživevši diskurs iz sredine devetnaestog veka.

Devedesete – obnovljena bajka

Intelektualna stremljenja nacionalističkih elita u Srbiji bila su, po Milosavljević, donekle posledica i nastavak nacionalističkog narativa koji je proizveden od strane srpske elite u prvoj polovini dvadesetog veka. Koje sličnosti, a koje razlike je Milosavljević primetila poredeći tumačenje srpske istorije i kreiranje političkog programa početkom i krajem dvadesetog veka? Odgovor na ova pitanja može se naći već u njenim člancima iz devedesetih godina,³⁰ a 2002. sintetički je zaokružen i sakupljen u knjizi *U tradiciji nacionalizma*.³¹

Srbija se, smatrala je Olivera Milosavljević, početkom XX veka našla na poziciji koja je više podsećala na kraj XIX veka nego li na bilo koji trenutak XX veka. Krivca za ovakvo stagniranje Milosavljević je videla u mitskoj svesti, koja uprkos tehnološkom progresu, modernim ideologijama i „knjižskoj obaveštenosti“, „državni interes svodi na staru, davno prevaziđenu frazu iz zaboravljene pa obnovljene bajke, a istorija doživljava kao „patriotska“ nauka, koju čine ili suva, selektivno birana fakta ili „prepoznavanje“ znakova sadašnjosti u dubokoj prošlosti“.³² Iako su intelektualci početkom i krajem XX veka bili deca duboko različitih vremena, formirani u potpuno drugačijim kontekstima, Milosavljević zaključuje:

„Prvi zaključak je da su stereotipi ostali isti, a da su se intelektualci promenili. Stari su bili otvoreni i u žestini mišljenja i u ekspliciranju zahteva, uvereni u nužnost ostvarenja onoga što zastupaju. Zato su im stereotipi često prizemni ali je istovremeno razumljiva njihova želja da dokažu nedokazivo, budući da na kraju uvek otvoreno izlažu racionalni politički interes koji objašnjavaju iracionalnim argumentima. Nasuprot tome, novi intelektualci su uglavnom prikriiveni u težnjama, prikriiveni u formulaciji stereotipa, čuvaju se otvorenih i eksplicitnih ocena ali su one implicitno sadržane u većini konstatacija, pa stereotipi izlaze iz njihove sadržine.“³³

Intelektualci mlade srpske države, za koju su još od vremena sticanja nezavisnosti smatrali da nije teritorijalno dovršena, iako se pozivaju na iracionalne argumente, poput istorijskog prava, po Milosavljević su ipak pretpostavljali praktične koristi po srpsku državu u iracionalnom ispunjenju nekakve nacionalne misije.³⁴ S druge strane, racionalnost savremenih autora je, po Milosavljević,

²⁸ *Ibid.*, str. 115.

²⁹ *Ibid.*, str. 116.

³⁰ Pomenimo, među ostalima, raspravu: Milosavljević, Olivera, „Nacionalizam u službi politike moći“, *Sociologija*, Vol LXI, broj 2, 1999. Kontroverze Kojima se bavila u ovoj raspravi, Milosavljević pominje i u monografiji *U tradiciji nacionalizma*.

³¹ Milosavljević, Olivera, *U tradiciji nacionalizma. Ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Beograd, 2002. Trebalo bi pomenuti da je Olivera Milosavljević učestvovala u „Dijalogu povjesničara – istoričara“ pod pokroviteljstvom Fondacije „Fridrih Nauman“. Njene rasprave u zbornicima sa ovih skupova takođe su sadržale analize stereotipa među balkanskim narodima, iz kojih slede zaključci izneti u monografiji *U tradiciji nacionalizma*.

³² *Ibid.*, str. 9–10.

³³ *Ibid.*, str. 15.

³⁴ *Ibid.*, str. 127.

selektivna. Odustalo se od istorijskog prava u korist uvažavanja celovitosti Albanije i Grčke, a izlaz na more isključivo je tražen na štetu drugih (bivših) jugoslovenskih republika.³⁵

Po Milosavljević, ključna sličnost srpskih i drugih balkanskih nacionalističkih intelektualaca s početka i sa kraja XX veka jeste zagovaranje velikih, etnički čistih (samim tim, međusobno isključivih) nacionalnih država. Po njoj, velikodržavni, etnički ekskluzivni nacionalizam šteti snazi države jer proizvodi sukobe u društvu netolerantnim pristupom prema prisutnim manjinama i nezasitim nezadovoljstvom trenutnom veličinom ili etničkom čistoćom države.³⁶ Stereotipi su, kao što stoji u navedenom citatu, ostali nepromenjeni. No, nisu li baš zbog svoje nepromenjenosti, ti stereotipi krajem XX veka bili anahroni? Olivera Milosavljević je potvrdno odgovorila.³⁷ Ipak, anahrona, iracionalna ideologija nije nestala sa propašću velikosrpskog projekta u ratovima devedesetih. Naprotiv, paralelni proces razbijanja Jugoslavije i restauracije kapitalizma probudio je ne samo velikodržavne ideje buržoaske srpske elite, nego i one antikomunističke, rasističke i fašističke – sa ciljem legitimisanja novostvorene srpske buržoaske nacionalne države negacijom Jugoslavije i komunističkog nasleđa.

Izreći potisnuto

Bibliografija dela kritički orijentisanih srpskih istoričara, koji su se bavili pitanjem revizionizma u srpskoj historiografiji od 1985. do danas je povelika, i obuhvatila je gotovo sve sfere u kojima se revizionizam pojavio. Olivera Milosavljević doprinela je pomenutoj bibliografiji, čak se ne dotičući u velikoj meri revizionističkih dela. Njena želja bila je da povratkom vremenu koje je predmet istraživanja, njegovim boljim osvetljivanjem i razumevanjem razotkrije neosnovanost redukovane slike prošlosti (naročito one od 1933. do 1945. godine) koju nude srpski revizionisti.³⁸ Zbog toga monografije *Potisnuta istina*³⁹ i *Savremenici fašizma*⁴⁰ (u dva toma) neće biti za potrebe ovog istraživanja tretirane kao dela o četvrtoj i petoj deceniji dvadesetog veka, nego kao rasprava Olivere Milosavljević sa njenom savremenošću. Savremenošću koju je opisivala ovako:

„Društvena patologija dostiže vrhunac. Šta sve nismo čuli poslednjih dana o fašizmu i antifašizmu. Kakve sve gluposti, bedastoće i sumanutosti nisu izrečene na srpskim televizijama od raznih političkih i istoričarskih „autoriteta“. Kako da nas još iznenađuje konfuzija u javnosti kada smo svakodnevno svedoci konfuzija u glavama onih koji pretenduju da nešto znaju. Sve je zaleglo da nam objasni da fašizam nije ono što se nama čini, antifašizam još manje, Nedić, Cvetković, Mihailović i partizani, najmanje.“⁴¹

³⁵ *Ibid.*, str. 128.

³⁶ *Ibid.*, str. 324.

³⁷ *Ibid.*, str. 10.

³⁸ Pri korišćenju kontroverznog pojma „revizionizam“ držimo se viđenja istoričara Srđana Miloševića „da je revizionizam po sebi *isključivo negativna pojava* i da kao naučni termin označava *samo* onu vrstu promene u odnosu prema prošlosti za koju se može tvrditi da niti počiva na naučno valjanim temeljima, niti je u saglasnosti sa bitnim društvenim vrednostima“. Milošević, Srđan, „Istorijski revizionizam i društveni kontekst“, *Politička upotreba prošlosti. O revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, Samardžić, Momir, Bešlin, Milivoj, Milošević, Srđan (ur.), Novi Sad, 2013, str. 15–16. Nota bene: „U sukobu savremenika (ma na kojoj strani bili) i njihovih tumača, ja verujem savremenicima.“ Milosavljević, Olivera, „Ko će se suprotstaviti novom fašizmu?“, *op. cit.*, str. 38.

³⁹ Milosavljević, Olivera, *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941–1944*, Beograd, 2006.

⁴⁰ Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma*, I i II, Beograd, 2010.

⁴¹ Milosavljević, Olivera, *Ponavljači na barikadama kolaboracije*. Dostupno na: Ponavljači na barikadama kolaboracije - Olivera Milosavljević - Peščanik (pescanik.net) (1. decembar 2021).

Misija, koju je sebi Milosavljević sama zadala, bila je da se u javnom prostoru suprotstavi „glupostima, bedastoćama i sumanutostima“, koje proizvode profesionalni historičari i reprodukuju političari u čijem interesu pomenuti historičari i pišu. Da odgovori na pitanje kako je u njeno vreme imaginacijom tendencioznih historičara došlo do inverzije uloge žrtava i zločinaca.⁴² Stoga ne čudi što su prve strane monografije *Potisnuta istina*, kojoj je tema kolaboracija u Srbiji za vreme nacističke okupacije, posvećene Zakonu o rehabilitaciji od 2006. godine.⁴³ Zakon, koji je predviđao rehabilitaciju za protivnike komunizma počevši od 6. aprila 1941. godine, za Milosavljević je signalizirao simpatije zakonodavca za fašiste, to jest one koji su u svojoj javnoj delatnosti podržavali nacizam, „antidemokratiju“ i antisemitizam.⁴⁴ Prigovor da se u Srbiji 2006. godine komunizam kritikuje sa liberalnih, a ne nacionalističkih, profašističkih pozicija, Milosavljević unapred odbacuje:

„Vladajuća ideologija u Srbiji, sasvim neuverljivo, danas pokušava da svoj antikomunizam prikaže kao rezultat sopstvenih liberalnih i demokratskih načela. Neuverljivo, zato što takvu kritiku komunizma još nismo čuli. Ali zato svakodnevno slušamo kritiku koja koristi argumentaciju koju su pre šezdeset godina detaljno razradili kolaboracionisti.“⁴⁵

Pokušaj redefinisavanja pozicija u Drugom svetskom ratu je, po Milosavljević, zasnovan na „labavoj konstrukciji, bez temelja i osnova“⁴⁶ i njegov cilj je, nedvosmisleno, pravdanje razbijanja multietničke komunističke jugoslovenske zajedničke države, koje nužno mora da bude ispraćeno diskvalifikacijom vezivnih narativa između jugoslovenskih naroda (Narodnooslobodilačka borba) i pronalaskom alternativnog korena u prošlosti iz kog bi izvirala legitimnost novouspostavljenog buržoaskog poretka.⁴⁷ Milosavljević se ovom pokušaju suprotstavila ne zbog svog ideološkog uverenja, nego zbog toga što su njene kolege proizvodile historiografiju koju nisu karakterisali poštovanje pravila struke, jasna metodologija i valjano zaključivanje, i zbog toga što je bilo evidentno da su ideološki zaključci doneseni i pre samog istraživanja.

Zaključak

U ovom radu predstavljeno je nekoliko slojeva historiografskog dela Olivera Milosavljević. Ponuđen je pregled njenih najbitnijih argumenata u vezi sa tumačenjem raspada Jugoslavije, ali i njeno viđenje devedesetih kao nastavka dugotrajnije pojave u srpskoj intelektualnoj eliti. Pored toga, kako sa devedesetima nije okončana dominacija narativa koji su u njima zauzeli najistaknutije mesto u srpskom akademskom prostoru, bilo je važno za kraj istaći da je i nakon što je razbijena jugoslovenska država njenim razaračima bilo bitno da se iščupaju i njeni temelji.

Za kraj, možemo istaći da je Olivera Milosavljević pokazala talenat da radeći na raznovrsnim istorijskim izvorima dijagnostikuje implicitne i eksplicitne ciljeve nacionalističkih elita, da objasni stvarne implikacije nacionalističke mitomanije i da predvidi, na osnovu istorijskog iskustva, budući položaj „nezavisnih“ država koje su nastale na prostoru razbijene Jugoslavije.

⁴² Milosavljević, Olivera, *Potisnuta istina*, op. cit., str. 12.

⁴³ *Ibid.*, str. 7–8.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*, str. 10.

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma I. Percepcija fašizma u beogradskoj javnosti, 1933–1941*, str. 8–9.

Njena dela i danas ostaju korisna jer je javnost zatrpána reprodukcijom istih stereotipa koji su ponovo isplivali krajem osamdesetih godina HH veka. Ona mogu da služe i kao opomena jer prikazuju domet i snagu nacionalističke poruke sa oreolom nauke, ali i kao oružje protiv negativnih pojava u istorijskoj nauci, jer uprkos velikoj antirevizionističkoj produkciji, revizionistička historiografija ne usporava – naprotiv.

Izvori i literatura

- Albvaks, Moris, *Društveni okviri pamćenja*, Mediteran publishing, Novi Sad, 2013.
- Assmann, Jan, "Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität", *Kultur und Gedächtnis*, hrsg. von Jan Assman u. Tonio Hölscher, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1988.
- Assmann, Jan, "Memory and Culture", *Memory. A History*, ed. Dmitri Nikulin, Oxford University Press, 2015, pp. 325–349.
- Burckhardt, Jacob, *Judgement on History and Historians*, Routledge, London, New York, 2007.
- Carr, E. H., *What is History?*, Penguin Books, London, 1990.
- Croce, Benedetto, *La storia come pensiero e come azione*, Laterza, Bari, 1966.
- Crossley, Ceri, "History as a principle of legitimation in France (1820–48)", *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, eds. Stefan Berger, Mark Donovan and Kevin Passmore, Routledge, London, New York, 2002, pp. 49–56.
- Fevr, Lisjen, *Borba za istoriju*, Srpska književna zadruga, Beograd, 2004. (ćirilica)
- Katroga, Fernando, *Istorija, vreme, pamćenje*, Clio, Beograd, 2011.
- Marks, Karl, Engels, Fridrih, *Nemačka ideologija*, Kultura, Beograd, 1956.
- Milosavljević, Olivera, „Identitet i ideološka konstrukcija identiteta. Analiza konstrukcije identiteta u tumačenjima jednog dela srpske intelektualne elite“, *Dijalog povjesničara – istoričara 2*, Fleck, Hans-Georg, Graovac, Igor (prir.), Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000, str. 219–235.
- Milosavljević, Olivera, „Jugoslavija kao zabluda“, *Srpska strana rata*, Popov, Nebojša (ur.), Samizdat B92, Beograd, 2002.
- Milosavljević, Olivera, „Ko će se suprotstaviti novom fašizmu?“, *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, Bešlin, Milivoj, Atanacković, Petar (prir.), AKO, Novi Sad, 2012, str. 33–38.
- Milosavljević, Olivera, „Nacionalizam u službi politike moći“, *Sociologija*, Vol LXI, broj 2, 1999.
- Milosavljević, Olivera, *Ponavljači na barikadama kolaboracije*, dostupno na: Ponavljači na barikadama kolaboracije - Olivera Milosavljević - Peščanik (pescanik.net) (1. decembar 2021).
- Milosavljević, Olivera, *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941–1944*, Helsniški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.
- Milosavljević, Olivera, „Renegati, konvertiti, izmišljeni narodi. Nacionalizam i tumačenje nastanka drugih nacionalnih subjektiviteta“, *Dijalog povjesničara – istoričara 3*, Fleck Hans-Georg, Graovac, Igor (prir.), Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2001, str. 85–101.
- Milosavljević, Olivera, *Savremenici fašizma*, I i II, Helsniški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2010.
- Milosavljević, Olivera, „Slika Zapada iz vizure komunističke i nacionalističke ideologije“, *Dijalog povjesničara – istoričara 6*, Fleck, Hans-Georg, Graovac, Igor (prir.), Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2002, str. 113–130.
- Milosavljević, Olivera, „Stereotipi o drugima kao opravdanje (argument) nacionalizma. Primer: srpski intelektualci o Hrvatima“, *Dijalog povjesničara – istoričara 1*, Fleck, Hans-Georg, Grao-

vac, Igor (prir.), Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000, str. 23–34.

- Milosavljević, Olivera, *U tradiciji nacionalizma. Ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i „drugima“*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
- Milosavljević, Olivera, *Upotreba autoriteta nauke. Javna politička delatnost Srpske akademije nauka i umetnosti (1986–1992)*, dostupno na: *Upotreba_autoriteta_nauke* (pescanik.net) (29. novembar 2021).
- Milosavljević, Olivera, Radić, Radmila, Savić, Obrad, *Srpska elita*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001.
- Milošević, Srđan, „Istorijski revizionizam i društveni kontekst“, *Politička upotreba prošlosti. O revizionizmu na postjugoslovenskom prostoru*, Samardžić, Momir, Bešlin, Milivoj, Milošević, Srđan (ur.), AKO, Novi Sad, 2013, str. 11–25.
- Nikulin, Dmitri, “Introduction”, *Memory. A History*, ed. Dmitri Nikulin, Oxford University Press, 2015, pp. 3–34.
- Ricoeur, Paul, *Memory, History, Forgetting*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 2004.

Contemporary, all too contemporary history: Olivera Milosavljević, the nineties, and interpretation of the Yugoslav history

Summary

Olivera Milosavljević (1951–2015) was a Yugoslav and Serbian historian and a professor at the University of Belgrade. She tackled the question of the Yugoslav breakup while the war was still raging. The Yugoslav breakup switched her focus to nationalism, which she studied for the rest of her life. This paper aims to analyze: 1) Olivera Milosavljević’s depiction of nationalism that was performed by her contemporaries since the late eighties; 2) her view on continuity of Serbian nationalist narrative since the beginning of the XX century up until its end.

